

A GOGÁNVÁRALJAI (GOGANVAROLEA) FESTETT FAMENNYEZET LENGYEL ROKONSÁGA

Írta: RADOCSAY DÉNES

A középkori Magyarország és Lengyelország művészeti kapcsolatainak rendszeres feltárása és bemutatása még a hazai művészettörténelem jövő feladatai közé tartozik. Bár a szorosan egymásbafonódó összefüggésekkel már több részlettanulmány foglalkozott, a két ország párhuzamos művészeti fejlődésének képe még távolról sem teljes. Utaltak a két nemzetet összekötő udvari és kereskedelmi kapcsolatokra; a Jagellók szerepére, a Kassától (Košice), Eperjes (Prešov), Bártfa (Bardiov), Lubló, Ó- és Ujszandec, Bochnia, Krakkó és Torunon át Danzigig vezető kereskedelmi útvonal kulturális fontosságára¹. Ismertették az árucikkeket is, melyeket ezen az útvonalon szállítottak. A lőcsei (Levoča) levéltárban a XVI. század második feléből fennmaradt 111 Lengyelországra vonatkozó irat (a levéltár 1550-ben leégett) litván fonalat, lent, fegyvert, posztót, sőt említ importcikkeként, s ugyanakkor bor, vas, acél, réz, ólom exportjáról beszél². Ez adatokból is következtethetünk a középkori gazdasági összeköttetés élénkségére,³ de e kapcsolatokról még többet árulnak el a felderített művészeti összefüggések.

A közeli rokonság már a XV. század első harmadában kimutatható. A mateóci (Matejovce) oltár tevékeny mestere munkásságának javarésze a magyar határon túla esett. A bártfai Madonna és az egykori bártfai Egyed oltár mestere feltehetően a lengyel Szandeci Jakab. Kassa különösen fontos szerepet játszott; 1443—1515-ig tizenegy lengyel művész ismeretes a városban. Az Erzsébet-főoltár mind a négy festőjének volt köze a lengyel művészethez. Valószínűleg a Jánosréti mester is megfordult Lengyelországban⁴. A bártfai Jézus születése-oltár festőjétől való egy krakkói és olkuszi oltár. A kassai Mária halála-oltár mestere festette a krakkói Szent Miklós-templom oltárát⁵. A lőcsei Mária hó-oltáron lengyel királyi címer látható, valószínűleg II. Ulászló, János Albert lengyel király és Zsigmond bibornok herceg 1494-es találkozója emlékére⁶.

¹ *Csapláros I.*: Magyarok és lengyelek. A Magyarország és KeletEurópa c. kötetben. Szerk. Gál I. Budapest 1947. 64. és *Gerevich T.*: A lengyel és a magyar művészet kapcsolatai. A Magyarország és Lengyelország c. kötetben. Szerk. Huszár K. Budapest—Warszawa, 1936. 120—121.

² *Demko K.*: Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai a XV. századból. — Századok XVII. (1883) 453—457.

³ Tanulságos példa a krakkói tanács levele Brenndorfer Pál lőcsei polgárhoz 1512-ből. *Divéky A.*: Egy krakkói adat. — Közlemények Szepesvármegye multjából. VI. (1914) 92—95.

⁴ A bliaznów-i oltár festője a jánosréti mester követőjének tűnik.

⁵ *Gerevich T.* i. m. 121—122.

⁶ *Kompanyik C.*: A sz. Jakabról címzett lőcsei plébánia templom rövid leírása. Lőcse 1891. 37.

A lipcsei (Svätá Mara) kis Mária-oltár és a nagyőri (Strážky) Mária-oltár kapcsolata a wolowcei oltárkával még nem tekinthető véglegesen tisztázottnak, de rokonság gyanítható az 1486 tájáról való olkuszi Pieta és a bártfai Borbála oltár között. Magyarországi János mester a festője a krakkói Alamizsnás János-oltárnak. Walicki feltételezi a kapcsolatot az erdélyi szász emlékek és a krakkói festészet között is⁷ és tudunk Pictor de Ungeria-ról, aki a krakkói konventben dolgozott és 1498-ban halt meg.

A festészet e későközépkori kapcsolatai mellett a hazai reneszánsz köréből is sok szál fut Lengyelország felé⁸. A XV—XVI. század során számos magyar diák látogatja a krakkói egyetemet, de külön ki kell emelnünk, hogy már a XV. század legelejéről vannak adataink erdélyi ifjaknak Krakkóban végzett tanulmányairól. A XV. század második felétől a XVI. század első harmadának végéig pedig megsokszorozódik az erdélyi származású krakkói diákok száma, s a századforduló táján, a reneszánsz fokozottabb erősödése idején, alig van esztendő, hogy egy-két erdélyi ifjú neve ne lenne ismeretes Krakkóból⁹. Roth Viktor a berethalmi (Biertan) oltárral kapcsolatban a krakkói iskolát említi, a rádosi Rodeş és homoródbenei (Beña) oltár képeinél az alakok lengyel izlésű öltözékeiről szól, a csikménasági oltár arcain lengyel tipust fedez fel és megemlékezik a szászsebesi (Şebişul săsesc) oltár lengyelországi kapcsolatairól.^{9b} Callimachus, a Máttyás elleni összeesküvésben való részvétele miatt menekülni kénytelen az országból, s útja Lengyelországba vezetett. Új hazájában IV. Kázmér király ifjabb fiainak nevelője, bizalmas tanácsosa és követe. Bakócz Tamás Krakkóban tanulta a filozófiát s ott lett baccalaureussá¹⁰. A reneszánszkori lengyel magyar kapcsolatokról már Kopera is tudott, s Magyarországnak Ferrarával való összeköttetéseiből következően ő vetette fel a kérdést: vajjon nem dolgozott-e Magyarországon Ambrogio da Milano valamelyik tanítványa, s nem került-e tőlünk Lengyelországba? Ismert tény, hogy Zsigmond lengyel királyfi, II. Ulászló öccse 1498—1501-ig három esztendőt töltött vendégként a budai udvarban, hogy 1502-ben ismét járt Budán, s hazatértekor egy olasz mester épületrajzait vitte magával. 1506-ban került a lengyel trónra. A krakkói Zsigmond kápolnának és a város más templomainak vörösmárványanyaga Magyarországról való; e márványszállításokról 1525-ből és 1526-ból (Besztercebánya [Baňská Bystrica] és Esztergom) vannak biztos adataink.

⁷ Walicki M.: Stilstufen der gotischen Tafelmelerei in Polen im XV. Jahrhundert. Warszawa, 1933. 7. 13.

⁸ Újabb feldolgozást igényelne az építészet területe. V. ö. Lechner J.: Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építésről. Budapest 1913. (Kny. a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyéből.) — Nem említjük Veit Stoss esetleges erdélyi származásának kérdését.

⁹ Verzeichniss derjenigen Siebenbürger Sachsen, welche an den Universitäten zu Krakau, Strassburg und Göttingen studiert haben. — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. VI. (1864) 290—295. és K. Schwarz: Verzeichniss der von 1492—1539 in Krakau studierenden Siebenbürger. — Archiv des Vereins... V. (1861) 115—118.

^{9b} Roth V.: Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916. 90, 98—99, 133, 164.

¹⁰ Horváth J.: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest 1944. 117, 190. és M. Sokolowski: Die italienischen Künstler der Renaissance in Krakau. Repertorium für Kunstwissenschaft. VIII. (1885) 412.

Tudjuk, hogy Laski János gnézeni érsek a lateráni zsinatról való visszatértében 1515 őszén több napig időzött Bakócz érseknél, s az ekkor hazánkban dolgozó Firenzei János olasz mestertől hét vörösmárványsíremléket rendelt meg¹¹. De tudjuk azt is, hogy Zsigmond lengyel király, mint II. Lajos gyámja, sűrűn küldözgette követeit Budára — a családi ügyek és a török elleni készülődés állandó összeköttetést eredményezett a két udvar között — e lengyel diplomaták közül Laski Jánoson kívül névszerint is ismerjük Szydlowieczki Kristófot, Drzewiczki Mátyást Karnkowski Jánost és Tanczin András¹².

E történeti jellegű bevezetésből természetesen következni, hogy a Szepesség és Kassa művészete közvetlenül, egyenes úton kapcsolódhatott a rokon lengyel művészethez, és ugyanakkor az egyidejű reneszánsz művészetet — természetének megfelelően — a két, egymással szoros összeköttetésben álló királyi udvar serkenti azonos módon hasonló fejlődésre. Messzevezető — részleteiben még megoldatlan — feladat lenne a két, állandóan érintkezésben levő társadalom párhuzamos rajzát alapjaitól fölvezetni, de bizonyos, hogy e vázlat rendkívül sok rokonvonást, megegyezést bizonyítana. A társadalomtörténet részleteit megelőzően erre engednek következtetni a művészettörténelem eredményei is.

Az eddig ismert tények alapján nem kétséges, hogy a reneszánsz műveltség és művészet első terjesztői mindkét országban az itáliai mesterek. Sőt fel kell tételeznünk azt is, hogy az említettél jóval nagyobb számban voltak olyan olasz művészek, akik mindkét országban egyaránt vállaltak megbízásokat. Erre utalt már Kopera fentebb említett megfigyelése és ezt igazolja Sokolowski véleménye is, Sokolowski szerint az olasz építészet hatása korábban jelentkezett Lengyelországban, mint Németországban vagy Ausztriában.

Ez a tanulmány mindössze két emlék kapcsolatára kívánja a figyelmet felhívni, s igyekszik rámutatni arra, hogy e rokon-reneszánsz fejlődésben Erdély is kivette részét. A két emlékekkel kapcsolatos kérdéseket különösen érdekessé teszi az a tény, hogy mindkettő határterületen mozog, átmeneti típust mutat. Egyrészt a városi polgári kultúra későgotikájának és az arisztokratikus udvari reneszánsznak határterületén állunk, másrészt az olasz iskolázottságú udvari művészet és a mélyebben fekvő, a reneszánsz stílust épp magáévá varázsoló népművészet szoros összefonódásának szemtanúi lehetünk.

A kérdéses két emlék a Szépművészeti Múzeumban levő gogánváraljai (Goganvarolea) festett famennyezet¹³ (XXIV. t. 2.) és a libusz-i fatemplom stili-

¹¹ *Divéky A.*: Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. Arch. Ért. XXX. (1910). 1—9.

¹² *Kelényi B. O.*: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiajához. Budapest 1940. 30. és *M. Sokolowski*: i. m. 412. : »Die Neigung des Hofes zur italienischen Renaissance-cultur trat noch entscheidend hervor, nachdem Sigismund sich mit Barbara Zapolia, der Schwester des Königs Johann Zapolia (1512—1515) von Ungarn vermählt hatte und hierdurch mit dem Lande in Verbindung getreten war, welches unter allen cisalpinen Ländern am frühesten von der italienischen Renaissance beeinflusst wurde.«

¹³ Irodalmát lásd: *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár 1943. 299—300.

zált növényi ornamentikával festett díszé.¹⁴ (XXIV. t. 1.) A gogánvái faljain falmennyezettel kapcsolatban már felmerült az olasz mestertől való származás lehetősége,¹⁵ majd a későbbi szaktudomány a népművészet sajátosan erdélyi műfaját fedezte fel benne.¹⁶ Emlékünk helyét a fejlődés menetében Balogh Jolán határozta meg; az olasz hatás közvetve, Buda és Esztergom továbbításával jutott érvényre Erdélyben — szól megállapítása — a közvetlen tolmácsoló pedig Nagyvárad (Oradea) volt. A reneszánsz stílus és a későgótikus ornamentika egymásbefonódásából alakult ki a gogánvái faljain festett mennyezet díszé. Míg a mennyezet szerkezete, beosztása reneszánsz ízlést követ, addig az egyes motívumok a későgótika jegyében fogantak. Lágýabb vonalvezetése választja el az egykorú német emlékektől. »A mennyezet mestere feltétlenül látott olasz faragott vagy festett mennyezetet rozettákkal díszített, kazettás beosztással vagy Budán vagy esetleg valamelyik más, nagyobb reneszánsz központban, Váradon vagy Gyulafehérvárt«¹⁷ (Alba Julia). A rokonemlékként említett libuszy-i festett díszsel kapcsolatban ugyanazok a jegyek a jellegzetesek, amelyek a gogánvái faljain (Gogánvarolea) mennyezetet jellemezték. A rokon német növényi ornamentális díszítő motívumokkal vetve össze két emlékünket, tűnik ki a köztük lévő különbség¹⁸. A XVI. század első éveire keltezett szászfalvi (Sásóvá) főoltár hasonló megoldású predelláján (XXIV. t. 3.) több még a gótikus és a németes szerkezetre való hajlandóság. A német gótikus ornamentikánál a figurális rész szorosan egybefonódik a növényi elemmel — a mi két emlékünknél egyforma világosan és értelmesen elválik tőle. A növényi ornamentika csupán díszítő keretét szolgálja a figurális kompozíciónak akár Gogánvái falján, akár a libuszy-i fatemplomban.

Mindkét emlék egyformán olasz mintaképet követve, születését jórésztben a népi művészet magasrendű alakító és teremtő készségének köszönheti. Ismerjük az utat, melyet a reneszánsz stílus részben Magyarországon át tesz meg Lengyelország felé. A két emlék közötti szoros kapcsolat láttán tehát jogos a feltevés, hogy mindkettő egy tágabb értelmezésű műhely produktuma, közös-mintaképnek a népművészetben megjelenő visszatükröződése. A libuszy-i képek 1523-ból valók; a gogánvái faljain festett mennyezet készültének idejét pedig 1503—1519 között határozzák meg a megrendelő életkörülményei. A gogánvái faljain mennyezetképek ezek szerint az 1519-hez közeledő években készülhettek inkább, s az eddigi tizenhat éves időköz feltehetően négy-öt évre szűkíthető.

Ez általános, távolabbi rokonság bemutatásával csupán a lengyel- és magyarországi művészetek párhuzamos fejlődéstörténetéhez kívánunk újabb

¹⁴ V. ö. *Kopera F.*: Dzieje malarstwa w Polsce. Krakow 1925. II. 86. A további lengyel szakirodalom sajnos nem állt rendelkezésemre.

¹⁵ *Kelemen L.*: A gogánvái faljain mennyezetfestmény készítője és kora. Erdélyi Irodalmi Szemle. V. (1928) 20.

¹⁶ *Balogh J.*: A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magyar Művészet. X. (1934) 136. és *Biró J.*: Erdély művészete. Budapest. é. n. 66.

¹⁷ *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 106, 118—119.

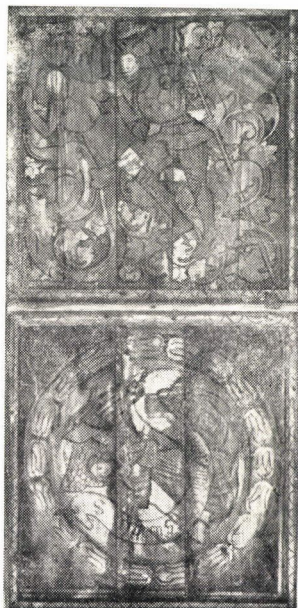
¹⁸ A székelydályai ornamentális festett boltozattal kapcsolatban Balogh Jolán állította össze a rokon német metszetek jegyzékét. i. m. 137.

adalékkal szolgálni.¹⁹ Nincs és nem is lehet szó mester-azonosságról, csupán két, a művészi centrumoktól messze eső emlék hasonló-azonos formavilágáról. A rokonság jelentőségét fokozza, hogy emlékeink távolesve a nagy művészeti események szülőhelyétől, szabadabb következtetést engednek a lengyel és a magyar nép művészi teremtőkészségének megismerésére. A rokonságból nemcsak az következik, hogy az ismeretlen lengyel festő feltehetően magyarországi közvetítéssel ismerkedett meg az itáliai reneszánsz eredményeivel, hanem az is, hogy magyar festőtársaihoz hasonló körülmények határozták meg művészi munkájának lehetőségeit. A bevezetésben említett magas udvari kapcsolatok sorozatát egészíti ki az egyszerű névtelen lengyel festőnek a névtelen magyar festővel való kapcsolata.

¹⁹ Az összefüggésre széles általánosságban már történt utalás. v. ö. *Gerevich T.* i. m. 122. »Rámutatunk arra a feltűnő hasonlóságra, amely az e korabeli lengyel és erdélyi festett famennyezeteknek és dekoráló templomi fatábláknak széles levelekből és virágokból, kacsaringós ágakból álló s a gótika és a reneszánsz stíluskeverékét mutató, lazán felrakott, úgylátszik temperával festett ornamentikája közt fennáll. «

1.

2.

3.

1. Festett tábla Libuszy-ról. — 2. A gogánviraljai famennyezet részlete. — 3. A szászfalvi főoltár predellá a.